

קול מוס

לעשות אותך י"א' משה ואמרה

מוקף או פרוז?

לקראת אכלוס השכונה החרדית:
מתי קוראים את המגילה בלוד?

ליל התקדש החג

מנהגי השמחה בליל פורים

צהלה ושמחה

על פיוטי הקדמונים לימי הפורים

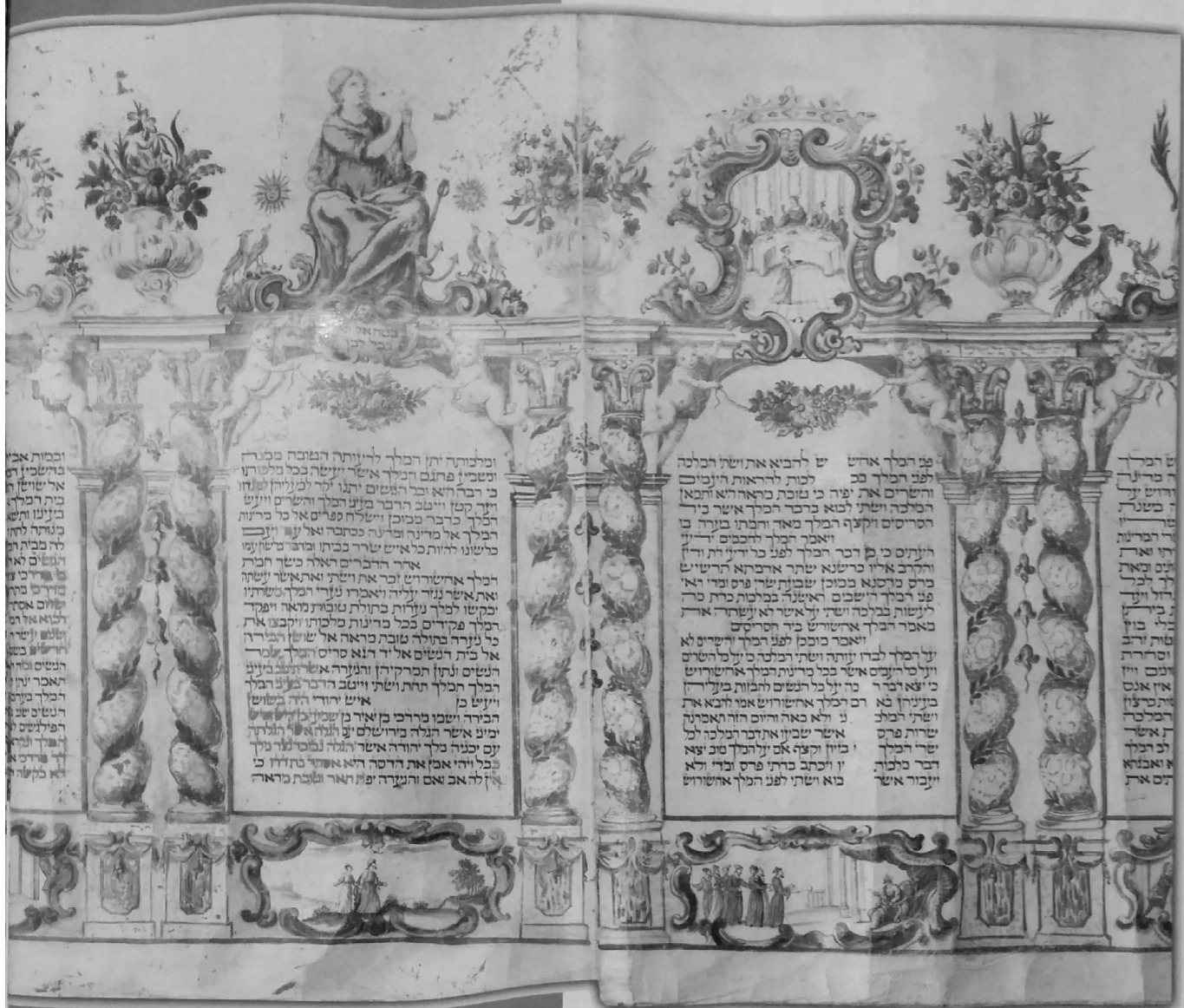
אלה תולדות

אברהם בן אברהם:
חייו הקדושים של
הגרף פוטוצקי

שליח עושה שליחותו

רבנו החיד"א,
שלוחא דרבנן

פירושיו המקוריים
של רב סעדיה גאון
למגילת אסתר

מגילת אסתר עתיקה, המאה ה-18, המוזיאון להיסטוריה יהודית באמסטרדם

פירושיו הרבים של רב
סעדיה גאון הולכים
ומתגלים משנה לשנה,
ועוד היד נטויה | פירושיו
על מגילת אסתר ראו אור,
לצערנו, רק בשפת המקור
שבה נכתבו - בערבית,
ובתרגום לאנגלית | מתוך
פירוש זה לוקטו פנינים
אחדות, פירושים מקוריים
ומחודשים המוגשים
עתה לפניכם, לשמחת
חג ולהגדיל תורה
הרב צבי יצחק ליבשיץ

האוירה במשתה נעשתה טעונה יותר מרגע
לרגע. האישה, שתמרנה עד כה את העניינים
בדיפלומטיות ערמומית, ראתה כיצד
העניינים נכנסים לישורת האחרונה, החוטים
נשזרים לחבל ההולך ומתהדק סביב צווארו של שגוא-
נפשה. שני הגברים לא ידעו דבר על הרוחש מתחת לפני
השטח, ואם חששו למשהו - היין המשובח שהורק דרך
גרונם לקיבתם גרם להם להתעלם מקולות טורדניים אלו
ואחרים.

ואז הגיע רגע השיא. השיחה תומרנה כך שהמלך שאל
את המלכה לזהותו של הצורך שביקש לגזור כליה עליה
ועל עמה. היא הצביעה על הגבר השני וקראה בקול שקט
ועמוק: איש צר ואויב, המן הרע הזה!
רגע זה היה סימן תפנית. כולנו יודעים מה קרה
בהמשך: המלך קם מתוך כעס ויצא לגינת הביתן כדי
להירגע, בינתיים נפל המן על המיטה עליה ישבה אסתר
כדי להתחנן על נפשו, "כי ראה כי כלתה אליו הרעה מאת
המלך", וכשחזר המלך לחדר - היה עד למה שנראה היה
בעיניו כניסיון מחוצץ, נואל ומגועל מאין כמוהו - לכבוש

פירוש רס"ג המקוריים למגילת אסתר

את המלכה עמו בבית. ברגעים אלו נגזר דינו של המן לכליה והוא נתלה עד מהרה על העץ הגבוה שבחצר ביתו.

המן נבעת - התחנן על נפשו

אך מה היה בין הרגע שבו קראה אסתר "איש צר ואויב המן הרע הזה" ועד שהמלך יצא לגינת הבית? לפי מה שידענו עד היום, "המן נבעת מלפני המלך והמלכה", כדברי המגילה (ו, 1), כלומר - נחרד ונבהל. בין אם תקפה אותו בהלה בשל הרעה שנחתה עליו בפתאומיות כזו, כשהוא רחוק מלהיות מוכן אליה נפשית (אבע"ז, רשב"ם ורי"ד), ובין אם הוא פחד פחד אמיתי ומוצדק מפני זעמם של המלך והמלכה (רלב"ג), אך מסתבר שאין זו הפרשנות היחידה.

רב סעדיה גאון, אחד הבולטים מבין רבותינו הגאונים, גאון ישיבת סורא משנת ד'תרפ"ח ועד פטירתו בשנת ד'ת"ש, פירש את האמירה "והמן נבעת" באופן אחר, מקורי ומחודש. וזאת לפחות בתקופה אחת בחייו, כיון שרס"ג לא קיבע את פרשנויותיו הראשונות, ומצויות במשנתו חזרות מהמהדורה הראשונה לאחרונה. לפי פירושו של רס"ג, "נבעת" אינה מילה עברית ממש "נבעת" שפירושה חרדה, אלא מילה ארמית - ופירושה בקשה ותחינה! לדרכו, המן לא איבד עשתונות ולא

זמן, ומיד עם צאת ההכרזה המפלילה מפיה של אסתר הוא התחיל להתחנן על נפשו מלפני המלך והמלכה. רק לאחר שראה שתחנונו לא פעלו מאומה וחמתו של המלך לא שככה, הסיק "כי כלתה אליו הרעה מאת המלך", משכך, פנה המן לבקש על נפשו ביתר שאת מלפני המלכה, שנותרה עמו בחדר. פירוש מקורי זה השתמר בפירוש רס"ג שעברו מדור לדור בקרב יהודי תימן, שהרבו להגות בתורתו של רס"ג משום שהכירו היטב את השפה בה נכתבו - השפה הערבית. ב"תפסיר" - שמו של תרגום רס"ג למקרא - שהחזיקו יהודי תימן, מצויות מסורות שונות. בנוסף שפרסם הרב קאפח מתורגמת המילה "נבעת" במילה "אהתאל" שמשמעותה פחד וחרדה. אך בתפסיר בכתב ידו של הרב שלום צאלה מצאצאי מהר"ץ, שצולם בתוך "תאג' חזון שמעון", מתורגמת המילה "נבעת" במילה "אבתהל", שמשמעותה - העתרת תחנונים מתוך כניעה. ואין מדובר במקרה בודד, שניתן לתלות אותו בשינוי מעתיק, גם בקטע גניזה שהשתמר בגניזה הקהירית, מרחק מקום וזמן - הוא נכתב באזור מצרים כמה מאות שנים לפני כן - השתמר נוסח כזה. מדובר בקטע הכולל ארבעה גיליונות של המגילה בניקוד טברייני עם תפסיר רס"ג מפרק

מגילת אסתר עתיקה, המאה ה-18, המוזיאון להיסטוריה יהודית באמסטרדם

תימן קבורים עדיין פירושי רס"ג הארוכים לספרים נוספים שלא הגיעו לידינו. ייתכן גם שכתבי יד כאלו הועלו ארצה והועלמו על ידי אנשים שהתקשו להכריע בין "לא תחמוד" ל"לא תגזול". מכל מקום לא ידוע לנו כיום על כתבי יד שלמים של ה"שרח" לספרים נוספים מלבד דניאל, ואילו השרח לבראשית, שמות, ויקרא, במדבר, דברים, ישעיה, אסתר ואיכה - לא נשמר בשום כתב יד שלם. הוא נשמר בגניזה הקהירית, בעשרות ומאות קטעי גניזה, גדולים וקטנים, הממתינים ליד מסורה שתאסוף אותם, תחברם אלו לאלו ותשחזר מתוכם את הפירוש במלואו. זו, אגב, מלאכת בלשות מרתקת, המצרפת קטע לקטע על סמך הוכחות שונות ומשתמשת בכלי מחקר שונים ומגוונים.

תחילת העבודה כבר נעשתה, ורוב הפירוש לחצי הראשון של ספר בראשית, חלק מהפירוש לשמות, ורוב הפירוש לישעיהו כבר פורסמו (בראשית - ע"מ' צוקה ירושלים תש"ס; שמות - ע"מ' רצהבי, ירושלים תשנ"ח; ישעיה - ע"מ' רצהבי, קריית אונו תשנ"ד). בימים אלו שוקדים גופים שונים על מהדורה שלמה יותר של ספר שמות ועל ספר איכה. אולם אין ספק שבשורה גדולה לעולם התורה יש בהדרתו של הפירוש למגילת אסתר, שראה אור בליידן בשנת תשע"ה. אליה וקוץ בה - המהדיר, מ' וקסלר, פרסם את הפירוש במקורו הערבי ובתרגום מאיר עיניים לאנגלית, עם הערות מרחיבות דעת (The Book of Conviviality in Exile Kitab, (Kitāb al-inā bi-l-jalwa), (Leiden-boston 2015). אך הלומדים, בני כתי המדרשות שבארץ ישראל, שלשון הקודש היא שפתם והערבית כמו האנגלית אינן מוכרות להם, עדיין חסרים טובה זו, ואין בידם אלא אותם קטעים מועטים יחסית, שפורסמו בבמות שונות וכונסו יחד במהדורת מגילת אסתר "תורת חיים" בהוצאת מה"ק. למען לומדים אלו, כמו גם למען מי שמסיבות כלכליות לא השיגה ידם לרכוש את מהדורתו

הרב יחיא קאפח שביקר בקביעות אצל סוחרים אלו התרגש מאוד לראות את כתב היד העתיק שבו השתמר פירושו הארוך של רס"ג, והוא ביקש לקחת אותו בהשאלה ליום אחד, במהלכו הותקן עותק נוסף נאמן למקור

ה פסוק יב ועד פרק ח פסוק טו (NLR Evr.-Arab. I 746), וגם בו מתורגמת המילה "נבעת" במילה "אבתהל". איזה פירוש יצא מתחת ידו של רס"ג? "ביקש תחנונים" או "נבהל"? לא סביר לתלות את הפירוש המקורי "ביקש תחנונים" בשינוי מאוחר, שהרי הוא מופיע הן בגניזות מצרים והן בהעתקה תימנית. אם שני הפירושים נכונים, הרי שרס"ג שינה את דעתו; ואכן, בקטעי גניזה רבים מופיע הנוסח כפי שפרסם הרב קאפח, שפירושו "נבהל", אלא שבקטעים אלו משולב תרגומו של רס"ג בפירושו הארוך, המכונה "שרח". אין הכרעה ברורה במחקר מה כתב רס"ג קודם, אם את התפסיר המופיע בפני עצמו או את התפסיר המשולב עם השרח, אך ניתן להניח, על סמך דבריו בהקדמת התפסיר לתורה, שתחילה כתב את התפסיר המשולב בשרח ואחר כך כתב את התפסיר המופיע בפני עצמו. אגב, גם השרח נכתב בכמה מספרי המקרא במספר מהדורות, וייתכן שמהדורות מספר של השרח מאוחרות לכתובת התפסיר שלבדו. אם הקווים הללו המצטיירים לנו במרחק גדול כל כך של שנות-היסטוריה אמינים, הרי שבתחילה פירש רס"ג כפירוש המקובל, שהמן פשוט נבהל ונחרד. בהמשך שינה את דעתו ופירש שהמן ביקש תחנונים על נפשו.

פירוש מקורי זה של רס"ג מעניין מסיבה נוספת, כיון שהוא מצביע על עיקרון פרשני חדש, לפיו ניתן לפרש מילים משפות זרות המופיעות במקרא גם שלא לפי כללי הכתיב התקני שלהם. מילים ארמיות רבות מופיעות במגילה, דוגמת "בוץ", "רב" (בהוראת "גדול"), "פתגם", "פחות", "יושיט", "שברו", "תוקף", ועוד, ואין פלא בהימצאותה של מילה ארמית נוספת במגילה. אלא שהשרש של המילה "נבעת" בהוראת בקשת תחנונים הוא "בעי" הארמי, ואין מקום לאות ת"ו בסופו אלא בלשון נקבה, כמו במילים שבקדיש "צלוחתה" ובעותהו". כיון שהמן היה ממין זכר, כללי הדקדוק מכתיבים את ההתייחסות אליו כמי ש"נבעא" ולא כמי ש"נבעת". האם סובר רס"ג שמילים משפות זרות המופיעות במקרא יכולות להיכתב שלא לפי כללי הדקדוק שלהן בשפת המקור? יש דוגמה נוספת לכך, בתרגומו ל"אתי מלבנון כלה" (שיר השירים ה, ח), אך הקורא יעדיף מן הסתם לקרוא על חידושים מופלאים אחרים של רס"ג בפירושו למגילת אסתר.

גלגולי פירושי רס"ג למגילת אסתר

כפי שזכר בקצרה, רס"ג כתב שני פירושים לרבים מספרי המקרא. הקצר, שהוא בעצם תרגום לא-צמוד-טקסט בערבית, מכונה "תפסיר". הארוך והמרחיב הוא ה"שרח", בו מנמק רס"ג את הכרעותיו בתרגומו, וגם מרחיב בביאורם של עניינים נוספים. התימנים שימרו את ה"תפסיר", משום שהם למדו אותו בקביעות כפירוש המרכזי למקרא. אך ה"שרח" נשמר על ידם רק בספרים בודדים, וגם הם רק בעותקים מועטים: ספר איוב, שנשמר בכתב יד תימני משנת ה'קט"ז, כלומר לפני 661 שנים (ראה הקדמת הרב קאפח למהדורתו); ספר תהלים, שכתב היד התימני היחיד שלו הוצא ממקום לא ידוע על ידי אי-מי בשנת תרפ"ט, כששני סוחרים אשכנזיים הגיעו לצנעא וביקשו לשלם מחירים גבוהים תמורת כתבי יד עתיקים. הרב יחיא קאפח שביקר בקביעות אצל סוחרים אלו התרגש מאוד לראות את כתב היד העתיק שבו השתמר פירושו הארוך של רס"ג, והוא ביקש לקחת אותו בהשאלה ליום אחד, במהלכו הותקן עותק נוסף נאמן למקור; וספר משלי, שאף עותק שלו אותר בידיהם של אותם סוחרים באותה הזדמנות והועתק בדרך דומה. ייתכן מאוד שבמערות קבורת-גניזה הפוזרות בערי

הלומדים,
בני בתי
המדרשות
שבארץ
ישראל,
שלשון
הקודש
היא שפתם
והערבית
כמו
האנגלית
אינן
מוכרות
להם, עדיין
חסרים
טובה זו,
ואין בידם
אלא אותם
קטעים
מועטים
יחסית,
שפורסמו
בבמות
שונות
וכונסו יחד
במהדורת
מגילת
אסתר
"תורת
חיים"

יוהנן נבעת' באיור של רמברנדט, 1650 לערך

צילום: Vassil cc by

רביעי, ולצד החידוש שבטעם זה, יש בו גם התייחסות נדירה בהלכה לתאריכים לועזיים.

לדברי רס"ג, כוונת הפסוק "ככתבם וכזמנם" היא לקבוע את החג במועד ה"כתוב" באגרותיו של המן. המן ככל הידוע לא השתמש בלוח העברי, אלא בלוח הפרסי, השמשי. רס"ג אף יודע לנקוב בשמו של החודש השנים-עשר בלוח זה: אספנדארמד. ואכן, בימי קדם בלוח הפרסי מיסודו של יזדגרד השלישי, וכן מאז ימי השולטן ג'לאל אד-דין מליך שח (מלך בפרס בשנים 1073-1092) למניינם שהחזיר עטרה ליושנה, מונים הפרסים לחודשים מניסן ומקפידים שיחול בתקופת האביב, והחודש השנים עשר הוא אספנדארמד. שם זה, אגב, נזכר גם בגמרא (עבודה זרה יא, א) לדברי א"א עקביא (הלוח ושימושו בכרונולוגיה, עמ' צב), והמעתיקים שיבשוהו ל"עשר באדר". [אך רב האי גאון בתשובות הגאונים (הרכ"ב, מו), גורס שם "עיסרי פאדר", והוא יום חגם של השודדים החוזרים לבתיהם ונותנים עשירית מהשוד לשומרי נכסיהם], וכך מתפרש הפסוק "ככתבם וכזמנם" לדרכו של רס"ג: חג הפורים צריך לשמור על התאמה הן ללוח הפרסי השמשי, "ככתבם" - כפי שנכתב על ידי המן, והן ל"זמנם" בלוח העברי. לכן בשנה מעוברת נקבע חג הפורים לאדר השני, הסמוך ל"אספנדארמד" הפרסי, עליו נפל גורלו של המן.

קשה למצוא התייחסויות נוספות בהלכה לתאריך הלועזי, והן מעטות: שטר שהתאריך שבו לועזי - כשר, כפשוטו (פתחי חושן, עדות ושטרות, פ"ו ס"ק ח); גט הכתוב בתאריך לועזי, ייתכן שיש בו בעיה לדעת רבינו תם הסובר שהגט צריך להיות נקי מסמנים גויים (ראה גט פשוט, ס"י קכז ס"ק ל, וגט מקושר שם); ובשכירות, בשטר הנקוב בתאריך לועזי, דמי השכירות משולמים לפי החודשים הלועזיים. אך לפי פירושו של רס"ג בכל שנה מעוברת נקבע חג הפורים מתוך התאמה ללוח לועזי עתיק - הלוח הפרסי.

היקרה, תרתי משמע, של מ' וקסלר, לוקטו במסגרת זו כמה מהמרגליות הנאות שבפירוש זה.

כאן המקום לציין, שרס"ג לא ראה בפירושו הארוך פירוש למקרא בלבד, אלא ספר המטפל בנושא מרכזי כלשהו בכל היבטיו. כך פירושו לישעיה מכונה "ספר בקשת התיקון", הפירוש לאיוב מכונה "ספר ההצדקה" משום שהוא עוסק בצידוק הדין, הפירוש לתהלים מכונה "ספר התשבחות" על שם עיסוקו בשבחו של מקום, הפירוש לאיכה מכונה "ספר תכונות הנפש" על שם עיסוקו של הספר בשתי תכונות בולטות - היגון והשמחה, והפירוש לספר משלי מכונה "ספר בקשת החכמה" והטעם מובן. תקלה מוזרה גרמה לשיבוש בהבנת שמו של הפירוש לאסתר ועניינו. משך תקופה ארוכה פוענח כתב היד בו מופיע שם המגילה, כאילו נכתב שם "כתאב אלאינאס באלמגותה" ופורש כ"ספר השעשוע בהצלה". אך למעשה נכתב שם "כתאב אלאינאס באלגולה" - ספר החברות בגלות. כלומר - הספר המבאר את הדרך הנכונה לחיות בגלות בין הגויים, כבני חסות שלהם מחד, וכמחויבים לשמירת התורה והמצוות בכל תנאי ומקום - לפני הכל.

תאריכים לועזיים במקרא ובהלכה

נושא מעניין נוסף הוא פרשנותו של רס"ג ל"הימים האלו נזכרים ונעשים" (אסתר ט, כח), לפיה חג הפורים נקבע מתוך התייחסות ללוח הפרסי יחד עם הלוח העברי, ולכן נקבע הפורים לאדר הסמוך לניסן. ההלכה היא, כידוע, שחג הפורים נקבע תמיד לחודש אדר הסמוך לניסן, וגם כשהשנה מעוברת, וחודש אדר כפול, אין הפורים נקבע לאדר ראשון אלא לאדר שני. ידועים בעיקר שלושה טעמים לקביעה זו: משום שאין מעבירין על המצוות, משום שיש לסמוך גאולת פורים לגאולת מצרים שבניסן, ומשום שהלשון "אגרת הפורים השנית", שפירושה - בחודש השני (מגילה ג, ב), אך רס"ג נותן טעם

העיבור ועל החשבון". ואכן השתמרו חרוזיו של הקראי סלמון בן ירוחים הלועגים בעניין זה על רס"ג, ואין הבמה מתאימה להעתקתם. על כך השיב רב האי גאון "כך ראינו כי זה שאמרתם שכתב רבנו סעדיה ז"ל קנה הוא שדחה את אפיקורוס". עד ימינו לא שכח הוויכוח אם דעתו של רס"ג נאמרה רק "לתשובת המינים", או שהוא אכן סוכר כ, שיום טוב שני של גלויות נוהג בחו"ל מעיקר הדין.

כעת, כשנחשף פירושו הארוך של רס"ג לאסתר, נמצא שאף שם הוא חוזר על טיעון זה, ואף מסביר באמצעותו את ההבדל ביום הפורים בין הערים המוקפות חומה לערי הפרושים. לדבריו, גם שם קיבלו הנביאים שיש לחלק את ימי המועד לפי המקומות, כשם שביום טוב שני של גלויות קיבל משה רבינו שיש לקבוע הבדל בין ארץ ישראל לחו"ל. ושמה אף זה אחד מהיבטיו של "החברות בגלות" והצורך לנהוג בארצות העמים באופן המתאים להן, ולא כמנהג שנוהגים בארץ ישראל? בדומה לכך מבארים ספרי החסידות, שהקדושה השופעת נקלטת בארץ ישראל ביום אחד, בשל קדושתה, ואילו בחו"ל נדרשים יומיים לשם קליטתה.

ייתכן שבכך ניתן להסביר מנהג שיסודו בסידור רס"ג (עמ' רמז), ונוהגים בו התימנים והספרדים עד ימינו. בהושענות הנאמרות בחג הסוכות, אומרים לפי מנהג זה ביום טוב שני של סוכות: "הושיענו בחגיגת יום שני". הטור (או"ח, סי' תרסב) מביא מנהג זה כ"מנהג טולטולה", ותמה עליו, שהרי כלל הוא בידוע שמאחר ועשינו יום זה קודש, והתייחסנו אליו כיום טוב, משמע - כספק היום הראשון, איננו יכולים לחזור ולעשותו חול ולהזכיר שהוא "יום שני". הט"ז (ס"א) מיישב את המנהג ומפרש את האמירה "יום שני" לא כ"יום שני של סוכות" אלא כ"יום שני של יום טוב" שלנו. אלא שבסידור רס"ג מופיע שביום השלישי אומרים "בחגיגת ימים שלושה", וכן הלאה עד הושענא רבה, וכך גם מנהג התימנים ועדות המזרח. אם כך הרי ברור שאין הכוונה ל"יום שני של יום טוב" אלא ל"יום שני של סוכות", ותירוצו של הט"ז אינו מיישב את המנהג בפועל, והט"ז שלא ראה את מנהג הספרדים היה סבור שרק ביום השני הם אומרים "יום שני" ולא בשאר הימים.

אלא שמאחר ומקורו של מנהג זה הוא בסידור רס"ג, וכאמור, הרי שלדברי רס"ג בפירושו לאסתר הקושיה מעיקרה אינה. המקור לבעיה שמכיוון שעשינו את היום לקודש איננו יכולים לעשותו חול, הוא בדברי הגמרא (סוכה מז, ב - מז, א) לעניין ישיבה בסוכה ביום שמיני עצרת, שמאחר ועשינו יום זה קודש, כיום טוב שמיני של עצרת, אי אפשר לחזור ולעשות אותו חול בברכת ישיבה בסוכה. לזלזול כזה ודאי יודה רס"ג, שהרי גם לדעתו בשמיני עצרת אין לשבת בסוכה, וכך נמסרה ההלכה למשה מסיני שיהגו בחג הסוכות שני ימים טובים ראשונים, עוד חמישה ימים ישיבה בסוכה בחול המועד, ועוד שני ימים טובים בלי ישיבה בסוכה. אך בכך שקוראים ליום טוב שני "חגיגת יום שני" אין שום זלזול בחג לדעתו, שכן לדבריו אין שום סתירה בין העובדה שמדובר ביום השני לעובדה שהוא יום טוב, כיון שכך נמסרה ההלכה מלכתחילה - שיהיו שני ימים יום טוב! בכך, מנהג תימן וספרד מנציח את שיטתו המיוחדת של רס"ג, אולי שלא מדעת.

קריאת פרשת שקלים לאחר זמנה

במקום אחר יכולה פרשנותו של רס"ג בפירושו לאסתר לשמש שיקול הלכתי. נדגיש שאין המטרה כאן להכריע הלכה, בפרט שבדברי הפוסקים נזכרו צדדים נוספים

מגילת אסתר מאוירת שנת תק"ז לערך

יום טוב שני של גלויות - הלכה למשה מסיני?

עמדה נוספת ומיוחדת במשנתו של רס"ג מקבלת אישוש ותוקף מדבריו בפירוש למגילת אסתר. רס"ג כותב בכמה מקומות בחיבוריו, שמאז ימי קדם נקבע הלוח היהודי לפי חשבון המולדות ולא לפי ראיית המולד. לדעתו, כל העיסוק המרובה בקידוש החודש על פי עדים שהעידו על ראיית הירח, לא נהג אלא תקופה קצרה במהלך ההיסטוריה, משך כשלוש מאות וחמישים שנים: מימי צדוק ובייתוס תלמידי אנטיגנוס איש סוכו ועד הלל נינו של רבי יהודה הנשיא. הייתה זו הוראת שעה במסגרת המאבק נגד הצדוקים שטענו שהחשבון המקובל אינו תואם למציאות, וכדי להוכיח את טעותם היו מקבלים את העדים המעידים על ראיית המולד, ראייה שתאמה למה שהיה ידוע לחז"ל על פי החשבון. על פי דרכו סובר רס"ג שיום טוב שני של גלויות אינו נוהג מהסיבה המקובלת. לדעת שאר הגאונים והראשונים, נוהג יום טוב שני של גלויות מחמת הספק שהיה בזמן קידוש החודש על פי הראייה. במקומות רחוקים מארץ ישראל לא ידעו אם החודש התקדש בזמנו, ולכן מספק נהגו את המועדים והחגים יומיים. גם אחרי זמני המועדים ידועים לכל, תקנת יום טוב שני לא זזה ממקומה, "שמה יחזור הדבר לקלול", או מסיבות אחרות. אך אם חשבון הלוח היה ידוע מראש, וראשי החודשים שנקבעו התאימו לו, למה לא מסרו לבני הארצות הרחוקות את חשבון הלוח וכך לא יתעוררו להם ספקות?

לכן חידש רס"ג, שאף שבני חו"ל יכולים לדעת את המועדות על פי החשבון ואין להם "ספיקא דיומא" יותר מבני ארץ ישראל, אף על פי כן הם נוהגים שני ימי יום טוב, כיון שכך התקבל הלכה למשה מסיני, שבארץ ישראל ינהגו יום טוב יום אחד בלבד, ובחו"ל ינהגו יומיים, ולא משום ספק. בתשובות הגאונים (מוסאפיה, סי' א) נדפסה שאלת רבנו נסים מקירואן שפנה לרב האי גאון בטענה ש"הרבה מחזיקים עלינו המינים דבריהם [הקראים] בקשיותיהם על שיטת רס"ג לפיה "אין ספק מעיקרא אלא הקדוש ברוך הוא צוה את משה עבדו והוא אמר לישראל כי בארץ יהיה להם יום אחד ובחוצה לארץ שני ימים וכן היה מעולם. כל ישראל עושין בלא ספק על

רס"ג כותב
בכמה מקומות
בחיבוריו, שמאז
ימי קדם נקבע
הלוח היהודי
לפי חשבון
המולדות ולא
לפי ראיית
המולד. לדעתו,
כל העיסוק
המרובה בקידוש
החודש על פי
עדים שהעידו
על ראיית
הירח, לא נהג
אלא תקופה
קצרה במהלך
ההיסטוריה,
משך כשלוש
מאות וחמישים
שנים: מימי
צדוק ובייתוס
תלמידי
אנטיגנוס איש
סוכו ועד הלל
נינו של רבי
יהודה הנשיא

בשאלה שלהלן שלא הובאו במסגרת זו, והדברים מועלים בזאת לעורר את לב המעינים.

רבי אהרן שמואל אסאד היה בנו וממלא מקומו של הגאון המפורסם מהר"י אסאד. תחילה כיהן ברבנות קאטה, משנת תר"כ, ואחרי פטירת אביו בשנת תרכ"ו מילא את מקומו בקהילת סערדאהעלי, משך קרוב לארבעים שנים. בתקופת רבנותו בקאטה נשאל מאחת הקהילות הסמוכות כדת מה לעשות בקריאת התורה: בשבת פרשת שקלים, כלומר, בשבת שלפני ראש חודש אדר, שכחו לקרות פרשת שקלים. האם יקראו בפרשת שקלים בשבת הבאה, או שמא ידלגו על הקריאה?

דעתו של רבי אהרן שמואל הייתה שניתן לקרות את פרשת שקלים בשבת הבאה. עיקר טעמו, משום שלדעת שמואל (מגילה ל, א) תמיד יש לקרות את פרשת שקלים בשבת שאחרי ראש חודש אדר, ולא כדעת רב, כמותה נפסק, שקוראים קריאה זו בשבת שלפני ראש חודש. וגם רב מודה שבדיעבד ניתן לקרות את הפרשה בשבת שאחרי ראש חודש, ורק לכתחילה הורה להקדים. לסברה זו צירף סברות נוספות, אך לא רצה לסמוך על דעתו בלבד, ולכן שיגר את השאלה יחד עם סברותיו לגאון מהר"ם שיק.

מהר"ם שיק השיב (שו"ת או"ח סי' שלה), שגם שמואל לא הורה לאחר את פרשת שקלים לשבת שאחרי ראש חודש, אלא כשחל ר"ח אדר בערב שבת. במקרה זה סובר שמואל שיש לאחר את הקריאה לאחר השבת, משום שגם אם יאחרו את הקריאה, עדיין ייוותרו שבועיים עד אמצע החודש, שבהם יוכלו לשבת בשולחנות המועדים לגביית השקלים. אך כשחל ראש חודש באמצע השבוע אין מאחרים גם לדעת שמואל. אלא שמסיבה אחרת סבור מהר"ם שיק שלפי שורש הדברים יש לקריאת פרשת שקלים תשלומים בשבת שאחריה, כשם שבתפילה מי ששגג ולא התפלל יש לו תשלומים בתפילה הבאה.

לדעתו, כלל הדברים הוא, שכל שיש לקיום שייכות גם בזמן שאחר כך, יש לו תשלומים. אחרי שהרחיב ביסוד זה, הסיק שפרשת שקלים שייכת גם בשבת הבאה, שכן לטעם שבירושלמי (מגילה פ"ג ה"ד) ומסכת סופרים (פכ"א ה"ב) שהטעם שקוראים פרשת שקלים לפני פורים הוא כדי להקדים שקלינו לשקלי המן, כל שקודם פורים עדיין שייכת הקריאה. ולטעם הבבלי (מגילה כט) שמקדימים לקרוא פרשת שקלים לפני פורים משום שהחל מחודש

בתקופת רבנותו בקאטה נשאל מאחת הקהילות הסמוכות כדת מה לעשות בקריאת התורה: בשבת פרשת שקלים, כלומר, בשבת שלפני ראש חודש אדר, שכחו לקרות פרשת שקלים. האם יקראו בפרשת שקלים בשבת הבאה, או שמא ידלגו על הקריאה?

רבי אהרן שמואל אסאד

ניסן צריך להביא את הקרבנות מהשקלים החדשים ושואלים ודורשים שלשים יום קודם, גם כשלא דרשו שלשים יום קודם עדיין עומד בעינו החיוב לדרוש אחר כך. נמצא שלכל הטעמים יש לפרשת שקלים זיקה גם לשבתות שאחרי השבת הראשונה, ולכן יש לה תשלומים. דבריו לתלות בדרישה שלשים יום לפני החג, ושלכן אם לא דרשו קודם יש לדרוש אחר כך, תלויים בביאור הסוגיה במגילה, והם אכן מוכרחים לפי דרכו של רש"י בסוגיה. בגמרא הניחו בתחילה שטעם הקדמת שלשים יום הוא משום ששואלים ודורשים קודם הרגל שלשים יום בהלכות הרגל. על טעם זה הקשו בגמרא, שאין הדברים עולים לשיטת רבן שמעון בן גמליאל הסובר ששואלים ודורשים בהלכות החג קודם לחג שתי שבתות בלבד. ותירצו בגמרא, שאפילו לרבן שמעון בן גמליאל, כיון שבחמשה עשר בו שולחנות יושבין במדינה ובעשרים וחמישה יושבין במקדש, משום שולחנות מקדימים וקוראים. ופירש רש"י (ד"ה משום שולחנות) את כוונת הגמרא בתירוצה, ששואלים ודורשים ט"ו יום קודם הצבת השולחנות בט"ו באדר, וכשיטת רשב"ג שהדרישה היא ט"ו יום קודם המועד, ולכן קוראים בפרשת שקלים בראש חודש או לפניו. לשיטת רש"י נמצא שלרשב"ג קוראים ט"ו יום לפני העמדת השולחנות, ולחכמים שלוש יום לפני הבאת הקרבנות מהתרומה החדשה בראש חודש ניסן.

אך רס"ג בפירוש הארוך לאסתר (ט, כח) כותב, שלפני חג הפורים נקרא את פרשת מחצית השקל בשבת שלפני ראש חודש אדר או בראש חודש אדר עצמו, כיון שאבותינו היו מקבצים את השקלים בחודש זה, כדי שיגיעו להשלמת האיסוף לפני ראש חודש ניסן, כמו שאמר יהואש (דברי הימים ב' כה, ה) "וקבצו מכל ישראל כסף לחזק את בית אלוהים מדי שנה בשנה". לדבריו נמצא שהטעם למרווח הזמן של חודש מלא הוא משום שזהו הזמן הנדרש לאיסוף הכסף.

את תירוץ הגמרא שהשולחנות עמדו במדינה מט"ו בחודש הוא פירש כסיבה למשך זמן האיסוף, וכפי הנראה - כדרכם של רבינו יהונתן מלוניל ורבי ישמעאל בן חכמון (ל ע"א ד"ה ראש חודש אדר שחל להיות בערב שבת), שכיון שהדרך מכל ערי מושב בני ישראל עד ה"מדינה" מתמשכת ט"ו יום, צריכים להכריז על השקלים ט"ו ימים לפני העמדת השולחנות במדינה. מן העניין לציין, שגם הטורי אבן (שם ד"ה מ"מ אכתי) חידש מעצמו מהלך זה בסוגיה. מעתה, למסקנת הגמרא טעם הקדמת הקריאה אינו מדין שואלין ודורשין לפני המועד, אלא משום שמגבית הכסף דורשת את כל משך הזמן הזה, בין לרשב"ג ובין לחכמים, ולדברי הכל הקריאה לפתיחת המגבית אינה שייכת אלא חודש שלם או יותר לפני ראש חודש ניסן. בדברי רס"ג אנו מוצאים אפוא מקור קדום לפירושם של ר"י מלוניל, ר"י בן חכמון והטורי אבן.

לפי דברי רס"ג נמצא לכאורה שקריאת שקלים אין לה תשלומין, כיון שאינה שייכת אלא חודש מלא לפני ראש חודש ניסן. מאידך, פרשת פרה יש לה תשלומים, כיון שהטהרה לקראת הפסח שייכת עד שבוע לפני החג. ואכן כן דעת החיד"א בספרו לדוד אמת (סי' ט אות ה) שיש לחלק בין שקלים לפרה ולא פירש טעמו, וכתב בשו"ת שבט הלוי (חלק ד סי' עא) שנראה שטעמו שפרשת שקלים נקבעה כתקנה קבועה להשמיע על השקלים לפני ראש חודש אדר, ואילו פרה הבאה כדי לטהר עצמו לפני הפסח באפר פרה אדומה, יש לה זמן גם אחרי "שבת פרה". לדברי רס"ג אין מדובר ב"תקנה קבועה" בלי טעם, אלא שזהו הזמן הנחוץ לקיבוץ השקלים, וכאמור.